

19. yy. Osmanlı Devletinde Modernleşme Bağlamında Din Eğitimi¹

Atiye Emiroğlu Bayır²

ORCID-0000-0002-5077-3015

Necmi Uyanık³

ORCID-0000-0003-3692-3168

Öz

Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi medreseler üzerine kuruluydu. Devlet idaresinde kadınlara, müftülere görev verilmesinin yanı sıra, bütün kamu görevleri medreselerde yetişenler tarafından yürütülmekteydi. Sıbyan mekteplerinde çocuklara dini eğitim verilirken; tekke, zaviye ve dergâhlarda müzik, spor, edebiyat gibi faaliyetler, din adamları tarafından yürütülmekteydi. Osmanlı Devleti, pek çok alanda olduğu gibi eğitimde de ıslahat girişimlerine başladığında medrese eğitimi veren okulların yanı sıra sultani, idadi, rüştiye gibi Batı tarzı okullar açılmıştır. Eğitim sistemindeki açıklığı gidermek ve medreselere de laik dersler koymak amacıyla çeşitli nizamnameler hazırlanmıştır. Nizamnameler, halkın din eğitimi ihtiyacı göz

¹ Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalında, Prof. Dr. Necmi UYANIK'ın Danışmanlığını yaptığı Türkiye'de Din Eğitimi Bağlamında İmam-Hatip Okulları (1924-1938) konulu, Atiye EMİROĞLU tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, aemiroglu@kmu.edu.tr

³ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, nuyanik@selcuk.edu.tr.

önünde bulundurulmuş olarak düzenlemiştir. Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde ve sonrasında din eğitim-öğretimi üzerine gerçekleştirmek istediği modernleşme çabaları değerlendirilmiştir.

Araştırma yapılırken araştırma başlığı çerçevesinde arşiv belgeleri incelenmiş, gazete ve dergiler taranmış, telif eserler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitim-öğretimi, Medrese, Modernleşme

Religious Education In The Context Of Modernization In The 19 th Century Ottoman Empire¹

Atiye Emiroğlu Bayır²

ORCID-0000-0002-5077-3015

Necmi Uyanık³

ORCID-0000-0003-3692-3168

Abstract

The Ottoman education system was built on medresses. In the administration of the state, duties were assigned to qadis (Muslim judges) and muftis and all civil duties were carried out by those who were raised in

¹ This study was derived from the PhD thesis of Atiye EMİROĞLU titled *Imam Hatip Schools in the Context of Religious Education in Turkey (1924-1938)* under the supervision of Prof. Dr. Necmi UYANIK in Selçuk University Institute of Social Sciences, Department of History, Department of Atatürk's Principles and Revolution History.

² Yrd. Doç.Dr. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, aemiroglu@kmu.edu.tr

³ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, nuyanik@selcuk.edu.tr.

medresses. When religious education was given to children in Ottoman elementary schools (sıbyen mektepleri), music, sports, literature, etc., were thought by religious scholars in big and small-scale Islamic monasteries and Islamic covenants.

When the Ottoman Empire started to reform education as it did in many areas, in addition to schools providing medrese-style education, the Western education style were opened such as the sultan schools, preparation schools (idadi) and high schools (rüştıye). Various regulations were made to overcome the gap in the education system and to incorporate secular lessons into the curriculum of medreses. Regulations were prepared in consideration of the need for religious education of the society.

In the study, the efforts of the Ottoman Empire to modernize the religious education during and after the Tanzimat Reform Period were evaluated.

During the research, archival documents were examined, newspapers and journals were scanned and copyright works were examined in the framework of the research.

Key words: Religious education system, Medrese, Modernization

Giriş

Medreseler, zaman içinde müspet ilimlerden uzaklaşıp, dünyayı bırakıp ahiretle uğraşmayı bir ideoloji haline getirmesiyle eleştirilmekteydi. Nitekim imparatorluk, başka dinden olan tebaanın zamanın gereklerine göre dini kaidelerini icra etmelerine izin verirken, İslam dinine mensup tebaanın eski gelenek ve göreneklere göre yaşamasını şart koşarak ve baskı altında tutarak Müslüman olan halkın, gelişmesinin ve ilerlemesinin önünü kestiği söylenebilir. İmparatorluk Müslüman olan tebaanın her şeyden önce İslam cemaati ruhuna göre yetiştirilmeleri gerektiğini düşünmüş ve bunun için kaygılanmıştır. Ancak bu kaygı, son devirlerde insanların değişen dünyanın

şartlarına ayak uydurmakta zorluk çekmelerine neden olmuştur.² Çünkü her vakit aynı kalan ve hele imparatorluğun çöküş devrelerinde büsbütün bozulup karışan bir öğretim sistemi, tarihin günden güne oluşmakta ve değişmekte olan yeni devrin gerçeklerine hiçbir şekilde uymamıştır. Bozuk bir skolâstik sisteme göre çalışan eski eğitim ve öğretim kurumları, kendi akıllarını kullanabilecek ve kendi kendine düşünebilecek şahsiyetler yetiştirmekten uzak bırakılmıştır.³ Bu durum Osmanlı Devleti eğitim sisteminin yüzyılın şartlarına ayak uyduramayan bireyler yetiştirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte her ne kadar medreselerde din eğitimine ağırlık verilmiş olsa da dönemin bu konulara temas eden yazarları, din eğitimi sahasında önemli sıkıntıların yaşandığını özellikle halkın inandığı dinin kaidelerini bilmeme hususunda oldukça cahil olduklarını belirtmektedir.⁴

Medreselerin ıslah edilmesi gerekliliği bilinmiş olsa da kimse, medreseleri ıslah etmeye cesaret edememiştir. Osmanlı Devleti, yönünü Batı'ya çevirmiş olmasına rağmen, Batı tarzı okullarda dahi medrese ruhu yaratılmıştır. Nitekim 1867 senesine doğru sivil mekteplerin sayısı artmış, bir maarifi umumiye nizamnamesi tanzim ve neşredilmiş; sübyan, rüştiye, idadiye ve sultani adlarındaki mekteplerle birlikte bir de darülfünun açılmağa teşebbüs edilmiş olmasına rağmen medreselerin ıslahı konusunu kimse tam manasıyla gündeme getirememiştir.⁵ İlmiye sınıfının tayinlerde kişilerin eğitiminden ziyade iltimasa önem verilmesi de medreselerde eğitimin layıkıyla yapılmamasına sebep olmuştur.⁶

Modern öncesi dönemin kurumlarının modern sonrası kurumlarla birlikte ikili bir yapı oluşturmaları ve bu durumun modernleşme önünde bir engel oluşturması medreselerde gerçekleştirilmek istenilen değişimi

² Yahya, Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 173.

³ Birant, Karaman, Türk Düşüncesinde Avrupalılaştırma Hareketleri, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt VI, s. 97.

⁴ Zeki Salih, Zengin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kuran Kurslarının Kurulması ve Gelişmesi", İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 11, Sayı: 2, 2011, s.162.

⁵ Osman, Ergin, Türk Maarif Tarihi, C: 1-2-3-4-5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 106-108.

⁶ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.I, İstanbul, 1309, s.112.

engellemiştir.⁷ Medreselerin içinde buldukları vaziyeti gözler önüne seren bu eleştiriler dönemin aydın kesimi tarafından fark edilmiş, hükümetin de isteği doğrultusunda çeşitli nizamnamelerle bu durum düzeltilmeye çalışılmış olmasına rağmen istenilen sonuç elde edilememiştir. Buna rağmen yapılan çalışmaların tamamıyla boş çalışmalar olduğu düşünülemez. Çünkü II. Meşrutiyet devrinde eğitim alanında yapılan ve yapılmaya çalışılan düzenlemeler Türk eğitim tarihinin teşkilatlanma, eğitim kurumlarında ve okul programlarında yeni bir reform yapma bakımından bir tür laboratuvar görevi görmüştür.⁸

1. Tanzimat Dönemi ve Modern Eğitim

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin pek çok alanında olduğu gibi eğitim alanında da yenilik yapılması gerektiği fark edilmiştir. Nitekim Batı, bilimde ve teknikte ilerlemeye başlayınca 18. yüzyıldan itibaren Batıya yüzünü dönen Osmanlı Devleti, eğitim alanında yenilik yapmayı gerekli görmüştür.⁹

Maarif alanında, yapılacak reform çalışmalarında yeni bir hamlenin yapılmasında büyük rolü olan Sultan Abdülmecid ve reformcuların önderi sayılan 1846'da sadrazam olan Mustafa Reşid Paşa'nın çalışmalarıyla bazı teşebbüslerin başlaması kolaylaşmıştır. Ancak Tanzimat Fermanı'na müteakip öngörülen reformların, birçok alanda gerçekleştirilememesi sultanın, 1845'de Bab-ı Ali'ye giderek sadrazam başta olmak üzere devlet erkânını bu hususta uyarmasına neden olmuştur. 1840 yılında Mısır meselesinin halledilmesi, 1841'de boğazların durumunu belirleyen Londra Anlaşması'nın imzalanması Osmanlı Devleti Hükümeti'nin reformlarla ilgilenmesine olanak tanımıştır.¹⁰

⁷ Mehmet Ali, Gökaçtı, Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam – Hatipler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 98.

⁸ İslamcılara Göre Faik Reşit Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 28.

⁹ Cahit, Baltacı, "Türk Eğitim Sistemi'nin Tarihi Gelişimi", Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi, İmam-Hatip Liselerinin Kuruluşunun 40. Yılı Münasebetiyle Tartışmalı İlmi Toplantı, İslam Medeniyeti Vakfı, İstanbul, 1993, s. 12.

¹⁰ Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 9.

Tanzimat'tan sonra özellikle ilköğretimde, yeni ders araçlarının kullanılmaya başlandığı dönem "Usul-i Cedide" dönemi olarak adlandırılır. Mekâtib-i Umumiye Müdürü Ahmet Kemal Efendi, öğretimde yapılan ilk yenilik çalışmalarının İstanbul'da açılan beş Rüştîye'de başlatıldığını işaret eder. Sultan Abdülmecid, bu okullarda başarıya ulaşan eğitim sisteminin başka okullarda da uygulanmasını ister. 1869'lardan itibaren sübyan mekteplerinin yanında iptidai mektep ve Usul-i Cedide mektebi adıyla yeni ilkokullar açılır. Ayrıca sübyan mekteplerinde yenilik olarak Tarih, Coğrafya, Hesap gibi dersler öğretilir ve öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi, öğretmen kürsüsü gibi araç-gereçler kullanılmaya başlanır.¹¹

Devletin ayakta kalabilmesi adına pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da gerekli görülen yenilik çalışmalarının bir bütün olarak ele alınması için 17 Mart 1857'de Meclis-i Vükelaya dâhil bir nazırın başında bulunacağı "Maarif-i Umumiye Nezareti" kurulur. Böylece ilk defa hükümet içinde yer alan aynı zamanda bugünkü Milli Eğitim Bakanlığının temeli olan kuruluş ortaya çıkmıştır.¹² Böyle bir nezaretin kurulması, kimi yazarlara göre dinin eğitimde sahip olduğu alanın daralmasına, İlmiye'nin görevlerinin sınırlandırılmasına, bir nevi eğitimde dünyevileşmenin başlamasına¹³ ayrıca eğitimde yeni kurumların oluşması din eğitimi probleminin kendiliğinden ortaya çıkmasına¹⁴ sebep olmuştur.¹⁵ Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin oluşmasında adı geçen nezaretin önemli rolü olduğu vurgulanır. Nitekim Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti bürokratlarının geri kalmışlık olarak niteledikleri bazı İslami uygulamaların

¹¹ İrfan, Erdoğan, Milli Eğitime Dair, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, s. 3.

¹² Kodaman, age., s. 16.

¹³ Ejder, Okumuş, Ahmet Cihan, Mustafa Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme", Ark Yayınları, İstanbul, 2006, s. 301-310.

¹⁴ Türkiye'de eğitimin modernleşmesi konusunda geniş bilgi için bk., Hasan Ali Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi, M.E.B. İstanbul, 1938.

¹⁵ İsmet, Parmaksızoğlu, Türkiye'de Din Eğitimi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1966, s. 12.

değiştirilerek laik diye nitelendirilebilecek uygulamaların devreye sokulduğu görülmüştür.¹⁶

Osmanlı Devleti'nin son 15 – 20 yılında, günümüzde ortaokul ve lise karşılığı sayılan modern okullarda din öğretimine de yer verilmiştir. Bu dönem, rüştiye ve idadilerde haftada üç saat din ve ahlak öğretimi yapılmıştır. Bunların dışında kalan, Avrupa örneği kuruluşa sahip olan sultanilerde, darül-muallimlerde ve diğer liselerde ise haftada iki saat din öğretimine yer verilmiştir. Aslında modern eğitim kurumlarında haftada 1-3 saat arasında değişen din ve ahlak dersleri, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam etmiştir.¹⁷

Medreseler ve çağdaş öğretim kurumları arasındaki uçurumu gidermek ve her iki eğitim kurumunda devrin gerektirdiği bir fikri seviye verilmesini hedef tutan bir teşebbüs 1867 yılında gerçekleştirilmiştir. Devrin tanınmış on beş ulemasından kurulu bir heyet, “tarik-i tedrisin ıslah ve tesviyesi” konusunu incelemeye memur edilmiş ve bu heyetin hazırladığı layiha Meşihat makamına sunulmuştur. Ancak bu çalışmadan istenilen sonuç elde edilememiştir.¹⁸

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kuruluşundan sonra 1 Eylül 1869'da “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”nin kabulüyle¹⁹ Osmanlı devleti eğitim sisteminin zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun olarak derlenip toparlanması bir programa bağlanmıştır. Beş bölüm ve 198 maddeden oluşan bu nizamname Osmanlı Devleti eğitim sisteminin dönüm noktası ve Batılılaşma yolunda ilerleyişini ifade eden önemli bir belge olarak görülür.²⁰

1869 Nizamnamesi'nde öngörülen sübyan mekteplerinin eğitim veren temel eğitim okulları tesis etmek üzere ilk fiili girişim ancak 1870'den sonra başlatılabilir. Tanzimat dönemi içinde rüştiyelere öğrenci yetiştirmek üzere sübyan mekteplerinin ıslah edilmesi ve aynı zamanda iptidai adıyla modern ilkokulların açılması girişimleri çok sınırlı kalır. 1876 yılına kadar

¹⁶ Şerif, Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 44-45.

¹⁷ Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Cumhuriyet Döneminde Eğitim II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1999, s. 356.

¹⁸ Beyan ül- Hak, No. 15, 29 Kânunuevvel 1324(11 Ocak 1909).

¹⁹ Düstur, C. 2, Sene: 8 Zilkade 1286, s. 184-204.

²⁰ İslamcılara Göre..., age., s. 27.

modern eğitim veren iptidai okulların sayısı İstanbul'da sadece üç tane iken, bütün imparatorlukta ki iptidai okul sayısı sadece 200'dür.²¹

2. II. Abdülhamit Devri

İrk ve din ayrımı yapmadan İmparatorluğu "Osmanlılık" adı altında birleştirme çabası, Osmanlı Devleti'nin içinde yer alan farklı etnik unsurların kendi devletlerini kurması sonucu başarısızlığa uğramıştır. Buna karşı Osmanlılık anlayışından İslam ümmetini bir araya getirmeyi amaçlayan "İslamcılık" anlayışı benimsenmiştir. II. Abdülhamit devrinde politik gerekçelerle güçlendirilen bu akım, eğitimi de etkilemiş, din dersleri, bütün ortaöğretim boyunca programlara katılmıştır. Böylece devletin yeni politikasına uygun bir gelişme olarak diğer derslerde de İslam kültürünün esas alınmasına itina edilmiştir.²²

Osmanlı Devleti'nin bekasını sağlamak adına uygulamaya geçirilen bu politikanın bizzat sultan tarafından desteklenmesi, okul programlarında dinin ve İslam kültürünün esas alındığı ve programların devletin ana politikasına paralel bir gelişme göstermesi sonucunu doğurmuştur.²³

II. Abdülhamid döneminde, medreselerde meydana gelen önemli bir değişiklik de 1892 tarihinde medreselilerin askere gitmekten muaf tutulmalarıdır. Halkın eğitime olan ilgisini artırmak için alınan bu karar sonradan eğitimle hiç ilgisi olmayan sırf askerden kaçabilmek adına medreselere kayıt yaptıran öğrenciler ortaya çıkarmıştır. Bu durum sonradan medrese eğitimine zarar verdiği gerekçesiyle tenkit edilmiş, medreselerin en düşkün dönemlerinin II. Abdülhamit yönetiminin son 16-17 yıllık döneminde yaşadığı ileri sürülmüştür. Medreselerin teşkilat ve programında hiçbir değişiklik yapılmadan, öğrenci sayısının artması eğitimde kaliteyi artırmadığı tam tersine, okumak isteyenlerle askerlikten kaçmak isteyenlerin bir araya gelmesi eğitimin kalitesini düşürdüğü yönünde tenkitler de

²¹ Ahmet, Cihan, Reform Çağında Osmanlı İlmîye Sınıfı, Birey Yayınları, İstanbul, 2004, s. 49-59.

²² Beyza, Bilgin, Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Emel Matbaacılık, Ankara, 1980, 34-35.

²³ Parmaksızoğlu, age., s. 15.

olmuştur.²⁴ Bahsedilen bu olumsuzluklar, medreselerin ya köklü bir şekilde ıslah edilmeleri ya da kapatılmaları gerektiği fikrini gündeme getirmiştir. 1908'den sonra filizlenen bu fikir bir ideoloji olarak gün yüzüne çıkmış ve hatta medreselerin kapatılması gerektiği fikri sözle de ifade edilmeye başlanmıştır.

Medreselerin içinde bulunduğu bu durum kendi içinden de eleştirilere uğramasına, ulemasından talebesine medresenin ıslaha ne kadar ihtiyacı olduğunu ve ıslah yapılmadığı takdirde bu kurumun yıkılacağına kaçınılmaz olduğunu vurgulamalarına neden olmuştur. Özellikle 1908'den sonra medreselerin ıslah edilmesi gerektiğini savunan çok sayıda makale ve eser yazılmıştır. Ancak her ne kadar medreselerin ıslahına söz verilse de açılan diğer Batı tarzı okullar üzerinde düzenlemeler yapılmış medreselerin ıslahı ileriki tarihlere bırakılmıştır.²⁵

3. II. Meşrutiyet ve Sonrası

II. Meşrutiyetin ilanından sonra da medreselerin ıslah edilmesi gerektiğine yönelik öneriler olmuştur. Medresede eğitim görenlerin askerliklerini ertelemek amacıyla girmeleri gereken bir sınavın olması fikri, Meşihat ile Harbiye Nezareti arasında uzun yazışmaları gerektiren oldukça önemli bir olay halini almıştır. Nitekim en yüksek sınıflarda öğrenim gören gençlerin genel kültür dersleri konuları arasında, kısa bir Osmanlı tarih ve coğrafya bilgisiyle yetinilmesinde ilgili iki makamın ancak mutabık kalabilmeleri ve medresenin coğrafya sözüne bile tahammül edemeyerek bunun yerine “ilim-i ahval-ül arz” deyimini kullanmaktaki ısrarı o günkü medrese programının bilime bakış açısını gözler önüne sermektedir.²⁶ Medreselerin içinde bulunduğu bu durumun farkında olursa ve bunun için bazı çalışmalar yapılsa da istenilen sonuç elde edilememiştir.

1909 senesinde medreselerde dini tedrisat yanında Türkçe ve tarih, coğrafya gibi sosyal derslerle, riyaziye, fizik, kimya gibi fen dersleri

²⁴ İslamcılara Göre..., age., s. 80.

²⁵ Hüseyin, Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Medrese Programları – İcazetnâmeler, İslahat Hareketleri, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983, s. 216-217.

²⁶ İslamcılara Göre..., age., s. 80.

okutulmak istenmiş bundan ise tam bir netice alınamamıştır.²⁷ Ayrıca 1911 yılında Maarif-i Umumiye Teşkilatı Nizamnamesi, 1913 yılında da Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı yayımlanmış, bu kanunla anaokulları, ilköğretim, idadiler, sultaniler ve öğretmen yetiştiren kurumların işleyişiyle ilgili temel düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır.²⁸

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra orta dereceli okullarda din eğitiminin uygulanmasında, ilk sınıflarda dini bilgilere daha yüksek bir oranda yer verildiği halde, son sınıflara doğru bu derslerin azaltıldığı görülmektedir. Ancak 1911 yılı müfredatında bu durumun tam tersi bir uygulama yapılarak orta dereceli sınıflardan son sınıflara doğru din eğitiminin oranının artırıldığı böylece dini eğitime daha geniş bir imkân bırakıldığı söylenebilir.²⁹

Medreselerin gücüne kavuşmasını sağlamak için yapılan yukarıda bahsi geçen çalışmalar dışında Tevcih-i Cihat Nizamnameleriyle vaiz ve imam-hatip yetiştirmek amacıyla sırasıyla Medresetü'l-Vaizin ve Medresetü'l-Eimmeve'l-Huteba açılmıştır.³⁰

4. Tevcih-i Cihat Nizamnameleri ve Açılan Medreseler

1910 yılında medreselerin ıslahını amaçlayan "Medaris-i İlmiye Nizamnamesi"yle ders geçmeye dayalı ve süresi sabit olmayan medrese sistemi yerine bugün modern eğitimde kullanılan sınıf sistemine geçilmiş, öğrenim süresi de on iki yıl olarak belirlenmiştir. Yeni programa göre medreseye Türkçe, sarf ve nahiv, Türkçe belâgat ve inşa, Farsça, matematik, geometri, tarih, coğrafya, kozmografya, fizik, kimya ve tabiat bilgisi gibi

²⁷ Ergin, age., s. 121-124.

²⁸ Erdoğan, age., s. 3.

²⁹ Parmaksızoğlu, age., s. 17.

³⁰ Ruşen Çakır, İrfan Bozan, Balkan Talu, İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2004, s.56. Hüseyin Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Medrese Programları – İcazetnâmeler, İslahat Hareketleri, Dergah Yayınları, 1983, İstanbul, s. 267. ; Caner Arabacı, Medresetü'l- Vâzîn'in 23 Rebiülevvel 1332/6 Şubat 1329/1914 tarihli iradeyle açıldığını ifade eder. Caner Arabacı, Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924), Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya, 1998, s. 472.

dersler eklenmiş, öğrenim yaşı 15-35 yaş aralığı olarak tespit edilmiştir.³¹ Ancak medreselerin iyileştirilmesine yönelik yapılan ıslahat çalışmaları, müderrisler tarafından istenilen sonuca ulaştırılamamıştır.³²

Medreselerin ıslahı konusunda önemli bir etkiye sahip dönemin Şeyhülislam'ı Mustafa Hayri Efendi'nin çabalarıyla 1914 yılında "Islah-ı Medâris Nizamnamesi" düzenlenmiştir. Bu nizamname sonucunda, "Dârü'l-Hilâfeti'l- Aliyye Medreseleri kurulmuştur. Nizamname, medreselerin iyileştirilmesi hususunda sağlam temellere dayandırılmış olsa da I. Dünya Savaşı'nın başlamış olması nizamnamenin amacına ulaşmasını engellemiştir.

Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'nde ehliyetli din adamının yetiştirilmesi için yapılması gerekenler maddeler halinde verilmiştir. Bu nizamnamede dikkat çeken en önemli husus ise imam-hatiplik gibi görevlerin babadan oğla intikal etmesidir. Düzenlemede vefat eden babanın çocukları arasında en ehliyetli olanına görev teslimi yapılabileceğinden bahsedilmektedir.³³ Ayrıca İlmiye'ye mensup olan müderrislik, hitabet ve imamet gibi görevler imtihanla; kayyumluk ve faraşlık gibi görevler vücutça uygun olanlara verileceği kabul edilmiştir.³⁴ Özellikle II. Meşrutiyet'le birlikte imam-hatiplerin yetersizliği ile ilgili şikâyetler daha sık dile getirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde halkın ve ülkenin imam ve hatiplere olan ihtiyacı üzerinde durulmuştur. Halkın bu eksikliğini giderilmesi yönündeki isteği doğrultusunda, 1913 yılında hazırlanan Tevcih-i Cihat Nizamnamesi sonucunda Medresetü'l Vaizin ve Medresetü'l-Eimmeve'l-Huteba açılmıştır.³⁵

Medreset'ül-Eimmeve'l Hutebâ'ya ve Medresetü'l Vâizîn'e halkın ilgisi yeterli derecede olmamıştır. Halkın ilgisizliği ve öğrenci sayısının

³¹ Şevket, Topal, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Dönemi Sonrası Kurulan İmam-Hatip Liseleri Medreselerin Devamı Sayılabilir mi?", 100. Yılında İmam-Hatip Liseleri Sempozyumu, Ensar Neşriyat, 2015, s. 747-757.

³² Caner, Arabacı, Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924), Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya, 1998, s. 460-463.

³³ Düstur, C. 3, Sene: 10 Safer 1290, s. 500-5004.

³⁴ Düstur, C. 2, Sene: 8 Zilkade 1286, s.178.

³⁵ Arabacı, age., s. 465-473.

azlığından bilgili imam-hatip ve vaiz yetiştirmeyi amaçlayan bu iki medresenin birleştirilmesine karar verilmiştir.³⁶

İmam-hatip ve vaiz yetiştirmek üzere açılan bu medreselerin, farklı iş imkânlarına sahip olamamaları, öğrenci sayısının azlığına ve istenildiği gibi hizmet edememelerine neden olmuştur.³⁷ Medresetü'l-Eimmeve'l Hutabâ ve Medresetü'l Vâizîn medreselerinin 1919 yılında birleştirilmesiyle Medresetü'l İrşâd kurulmuştur.

İmam- hatip ve vâiz yetiştirmeye yönelik iki şube halinde açılan bu okullarda imam-hatip olmak isteyenlerin öğretim süresi iki yıl, vaiz olmak isteyenlerin öğretim süresi üç yıldır.³⁸ Medresenin vaizler şubesine her yıl on öğrenci alınır ve her talebeye 100 kuruş aylık verilirdi.

Medresetü'l-Vâizin medresesiyle Medresetü'l-Eimmeve'l Hutebâ'ya rekabetsizlik yüzünden semere vermediğini gören Meşihat-i İslâmiye, Medreset'ül-İrşâd'an mezun olanların çalışabilecekleri bir hayli memuriyet göstermişlerdir. Gösterilen bu memuriyetliklerde yukarda zikredilen medreselerden mezun olma şartlarının konulması kısmen de olsa bu medreselere öğrenci kaydını sağlamıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar iyi kötü varlığını koruyan medrese, bu kanundan sonra İmam-Hatip mekteplerine dönüştürülmüştür.³⁹

Sonuç

Din eğitimi-öğretimine duyulan ihtiyaç ve halkın bu konuyla ilgili istekleri Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine intikal etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma adına yaptığı yenilik çalışmaları, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin toplumsal, siyasi, ekonomi ve eğitim sahasında bazı ikilikleri içinde barındırarak varlığını idame ettirmiştir. Bu ikilik, II. Abdülhamid döneminde Osmanlıcılık anlayışının yerini İslamcılık

³⁶ Mustafa, Öcal, 100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913 – 1923), Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 10-12.

³⁷ TBMM Tutanakları, İ: 140, C:2, 30.1.1337, s.455.

³⁸ Yaşar, Sarıkaya, Medreseler ve Modernleşme, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, 182-183.

³⁹ Ergin, age., s. 160-161.

anlayışına bırakmasıyla daha çok gün yüzüne çıkmıştır. Bir yandan devlet okullarında İslam dinine verilen ağırlık, diğer yandan Batı tarzı okulların sayılarında görülen artış, bu ikiliği kanıtlar niteliktedir. Bu dönemde medreselerin iyileştirilmesine yönelik çıkarılan nizamnameler, her ne kadar ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı başarıya ulaşamamış olsa da Batı'nın dayattığı ideolojik bir jargon olan "modernleşme" sürecinin önemli adımları arasında yerini almıştır. II. Abdülhamid, modernleşmeye karşı bir sultan olarak bilinmesine rağmen onun, eğitim-öğretime verdiği önem Batı'nın etkisi olmadan Osmanlı Devleti'nin kendi dinamikleri içerisinde değişim ve ilerlemeyi hedeflediği gerçeğine dayandırılabilir.

II. Abdülhamid'den sonra kurulan II. Meşrutiyet'le birlikte İslamcı söylemlerden uzaklaşarak modernleşme adı altında siyasi, ekonomi ve eğitim sahasında yenilik çalışmaları yapılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde uğraşılan en önemli konu, askerlikten kaçanların yuvası haline gelmiş medreseleri bu durumdan kurtarmaktır. Bu bağlamda yapılan çalışmaların en önemlisi Medâris-i İlmiye Nizâmname'si'nin hazırlanması olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde eğitim-öğretim adına yapılan çalışmalar, hazırlanan nizamnameler, Cumhuriyet Türkiye'sine de etki etmiş ve modernleşmenin neden olduğu "Nasıl eğitim-öğretim verilmeli?" sorusu çerçevesinde "Din eğitim-öğretimi verilmeli/verilmemeli" tartışmaları, içinde barındırdığı paradokslarla günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Medreselerde gerçekleştirilmek istenen yenileşme çabaları, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi çalkantılar ve savaşlar dolayısıyla istenilen sonuçları vermemiştir. Tanzimat döneminden itibaren din eğitimiyle ilgili yapılan çalışmalar istenilen sonuçları vermemiş ve din eğitim-öğretimi yetersiz görülmüştür. Halkın din adamı ihtiyacı karşılanamamış, ehliyetli din adamları yetiştirilememiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde olduğu gibi bugün de din eğitim-öğretimi yetersiz görülmektedir.

Kaynakça

AHMET CEVDET PAŞA, 1309, Tarih-i Cevdet, C.I, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul.

AKYÜZ, Yahya, 1982, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.

ARABACI, Caner, 1998, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya.

ATAY, Hüseyin, 1983, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Medrese Programları – İcazetnâmeler, Islahat Hareketleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.

BALTACI, Cahit, 1993, “*Türk Eğitim Sistemi'nin Tarihi Gelişimi*”, Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi, İmam-Hatip Liselerinin Kuruluşunun 40. Yılı Münasebetiyle Tartışmalı İlmî Toplantı, İslam Medeniyeti Vakfı, İstanbul.

BEYAN ÜL- HAK, No. 15, 29 Kânunuevvel 1324(11 Ocak 1909). Bilgin, Beyza, 1980, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara.

CİHAN, Ahmet, 2004, *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*, Birey Yayınları, İstanbul.

ÇAKIR, Ruşen, 2004, İrfan Bozan, *Balkan Talu, İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*, TESEV Yayınları, İstanbul.

DÜSTUR, C. 2, Sene: 8 Zilkade 1286, s. 184-204.

DÜSTUR, C. 3, Sene: 10 Safer 1290, s. 500-5004.

ERDOĞAN, İrfan, 2010, *Milli Eğitime Dair*, Nobel Yayınları, Ankara.

ERGİN, Osman, 1977, *Türk Maarif Tarihi*, C: 1-2-3-4-5, Eser Matbaası, İstanbul.

GÖKAÇTI, Mehmet Ali, 2005, *Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam – Hatipler*, İletişim Yayınları, İstanbul.

İSLAMCILARA GÖRE FAİK REŞİT UNAT, 1964, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

KARAMAN Birant, *Türk Düşüncesinde Avrupalılaşıma Hareketleri*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt VI., ss. 96-102.

KOÇER, Hasan Ali, 1938, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi*, M.E.B. İstanbul.

KODAMAN, Bayram, 1991, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

MARDİN, Şerif, 2012, *Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler 3*, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI TALİM VE TERBİYE KURULU BAŞKANLIĞI, 1999, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim II*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

OKUMUŞ, Ejder, Ahmet Cihan, 2006, *Mustafa Avcı, Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, Ark Yayınları, İstanbul.

ÖCAL, Mustafa, 2013, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913 – 1923)*, Ensar Yayınları, İstanbul.

PARMAKSIZOĞLU, 1966, İsmet, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Bayır/atdd/ 0000-0002-5077-3015-Uyanık/atdd/0000-0003-3692-3168

Makale Başv. Tarihi:10/12/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

SARIKAYA, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

TBMM TUTANAKLARI, İ: 140, C:2, 30.1.1337.

TOPAL, Şevket, 2015, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Dönemi Sonrası Kurulan İmam-Hatip Liseleri Medreselerin Devamı Sayılabilir mi?*, 100. Yılında İmam-Hatip Liseleri Sempozyumu, Ensar Neşriyat, ss. 747-759.

ZENGİN, Zeki Salih, 2011, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kuran Kurslarının Kurulması ve Gelişmesi", İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 11, Sayı: 2.